

CONSIDERAȚII ASUPRA STILISTICII ÎN ROMÂNIA SECOLULUI AL XIX-LEA

LAURA CHIRIAC

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în România începe să se manifeste interesul pentru problemele limbii și ale stilului¹. Acest interes are și un suport iluminist: „Dacă «nația» și «limba» sunt realități substanțial identice” și dacă „limba devine cel dintâi obiect în ordinea preocupărilor iluministe”², în acest cadru grija pentru limbă este manifestarea unui patriotism de esență iluministă, noțiunea de estetică a limbii și de expresivitate ducând la lărgirea domeniului ei de întrebuintare (prin traduceri diverse, dar și prin opere originale tot mai variate). „«Lumină», progres, raționalism și critică, aceste patru fețe ale veacului sunt organice și indisolubil legate.”³. Raportarea limbii române la stadiul atins în acest sens de popoarele cu o veche cultură face ca la noi cultivarea limbii să fie „gândită și trăită pe coordonate europene”⁴.

¹Cf. Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

²Adrian Marino, *Iluminiștii români și problemele cultivării limbii*, Limba Română, 1964, 5, p. 474.

³Idem, *Iluminiștii români și idealul „luminării”*, Limba Română, 1965, 3, p. 50.

⁴Adrian Marino, *Iluminiștii români și problemele cultivării limbii*, loc. cit., p. 477.

Preocupările lingvistice sunt orientate spre realizarea aceluși aspect *langue*, individualizarea expresiei producându-se destul de greu în acest început de secol; odată cu literatura modernă se creează însăși limba națională, fapt care duce la o întrepătrundere între ceea ce ține de un anumit nivel al limbii ce îi asigură însă o anumită personalitate și ceea ce este un rezultat real al nevoii de expresivitate, aparținând nivelului de prelucrare propriu-zis stilistică a textelor. De aceea, în cercetarea stilistică ulterioară vor apărea două tipuri de erori în abordările diacronice: erorile prin omisiune și cele prin adăugare. În acest cadru, literatura beletristică are un sens foarte larg și nu exclusiv estetic, ca mai târziu, incluzându-se în ea operele literare scrise: originale și traduceri. Datorită numărului redus de producții artistice în această perioadă, atitudinea critică inițială a lui Heliade face loc unei atitudini de mare indulgență, o critică în sensul exact al termenului putând avea efecte demoralizatoare. Dacă se exercită, totuși, ea are un caracter lingvistic, iar în cadrul ei se remarcă, în primul rând, corectitudinea instrumentului și abia apoi se are în vedere nivelul expresiei.

Este necesar să se observe că orientarea retorică, sub aspect normativ și descriptiv, reprezintă numai unul din principiile de elaborare și codificare a normelor unei exprimări cultivate sau de cercetare a tehnicii literare în operele artistice. Orientarea retorică este cea mai importantă, ea fiind implicată într-o direcție fundamentală pentru cultura românească, și anume, în critica culturală și lingvistică. Ea prezintă, de asemenea, observații asupra stilului făcute din perspectiva viziunii retorice a epocii, care se menține până la Maiorescu, și, într-o oarecare măsură, și după el.

Metodologia actului critic nu depășește, o perioadă, limitele limbajului; ea se face, în plus, și prin raportare la reguli. Heliade Rădulescu, în articolul programatic *Critica* (ce repre-

zintă o schimbare de atitudine, deci de mai multă severitate față de producția literară, firească, deoarece ea își mărise volumul între timp) afirmă: „Bazele pe care se vor face observațiile nu vor fi altele decât baze generale de logică, de estetică, de retorică, de gramatică generală, de gramatică română [...]”⁵. Se deschide astfel în istoria culturii românești ceea ce s-ar putea numi „momentul Heliade Rădulescu” puternic marcat de această orientare. Deși nu este originală, cartea sa *Regulile sau Gramatica poeziei*, primul „manual” de teoria literaturii la noi, cuprinde și probleme ale stilului. Împreună cu celelalte lucrări de stilistică ale acestuia ea ne arată ce și cum autorul a preluat din acele texte mai vechi sau mai noi, din care se alcătuiă în epoca lui constanta retorică. În plus, el intenționează să alcătuiască și un tratat propriu-zis de retorică, proiect semnificativ, căci reluarea acestor preocupări avea la noi uneori și un sens de îmbogățire conceptuală, retorica adunând, în cadrul ei, problemele mai vechi sau mai noi ale literaturii. Cu toate că această intenție nu a fost realizată, există totuși rezultate clare ale acesteia, publicate apoi în „Curierul românesc”.

Lucrarea *Regulile sau Gramatica poeziei*, tradusă în românește de I. Eliad (1831), cu surse numeroase, are problematica axată pe tipologia discursului literar. Astfel, conceptul de poezie coincide cu însăși noțiunea de literatură, iar problemele de stilistică apar indirect. Conform *Gramaticii poeziei*, limba poeziei conduce către ideea de specificitate a limbajului literar, bazată pe convenții și reguli interne de funcționare. „Poezia își are limba ei ca și toate celelalte științe și meșteșuguri, și ca să o înțelegi, trebuie să o înveți, precum să învață toate limbile”⁶.

⁵Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, tomul II, București, Editura Fundațiilor, 1943, p. 46.

⁶*Ibidem*, p. 9.

Faptul că stilul nu apare ca noțiune aparte, ci devine un fel de mediere între imaginație și rațiune, îl situează pe Heliade ca oscilând între clasicism și romantism; această mediere este concepută ca un adaos față de un conținut rațional, deci se înalță pe distincția tipic retorică fond / formă, pe care totuși antichitatea nu o făcea, plusul nefiind atunci considerat numai de natură formală, prin stil, ci și cognitivă. Viziunea retorică este și mai clară când atenția lui Heliade coboară spre domeniul expresiei, adică spre „zugrăvirea” lucrului, identică în poezie și în elocvență: „În poezie precum și în elocvență descrierea nu se mărginește ca să dea haracterul lucrului pentru care vorbește, ci desăvârșește zugrăvirea în amănunturile sale cele mai interesante, cu culorile cele mai vii. Dacă descrierea nu ne înfățișează înaintea ochilor acel lucru de care se vorbește atunci ea nu e nici poetică, nici retorică”⁷.

Observațiile din gramatica sa practică și cele consacrate stilului din lecțiile ținute la Școala Filarmonică îl desemnează pe Heliade drept continuator al unei tradiții mai vechi în cultura românească, inițiator al epocii moderne în literatura noastră, reintroducând unele categorii teoretice de o circulație bimilenară organizate în jurul conceptului de stil. Diversitatea surselor utilizate de Heliade așază acest concept pe o bază largă, clasică și romantică, într-o îmbinare realizând un adevărat echilibru, care tinde spre înscrierea într-un spațiu dincolo de școli și curente. Heliade recurge și la bogate exemplificări cu material biblic, ceea ce afectează puritatea clasificării pe genuri și stiluri a antichității greco-latine⁸.

⁷Apud George Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești (1812-1866)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 146.

⁸Cf. Erich Auerbach, *Mimesis*, (trad.), București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 46.

Amestecul stilurilor apare exprimat în *Biblice*: „sublimul este cu atât mai sublim, cu cât este exprimat prin vorbele cele mai simple și mai triviale”. Sublimul are și un aspect „mai blând și mai modest”, când „putem zice că simplul este sublim”, Heliade adăugând: „Părerea mea aceasta este; însă retorii nu se învoiesc cu dânsa”⁹. Am vedea aici, dincolo de o revoltă romantică, procesul de radicalizare a expresiei, elementele de vocabular „mai modeste” putând genera efecte stilistice de maximă relevanță, ceea ce era cu deosebire important pentru o limbă cu o tradiție populară atât de viguroasă ca limba română; astfel, accesul elementelor populare în limba literară se poate realiza sub semnul maximei eficiențe stilistice. Totuși, apare și ideea tipic retorică a „separării” stilurilor după tipuri ale conținutului.

La Heliade există mai multe semnificații ale stilului, cea mai importantă fiind cea retorică, adică aceea care se dovedește productivă teoretic. Astfel, stilul este clasificat după următoarele criterii: 1 – socotindu-l ca expresie a cugetărilor celui ce scrie (sens aproape de cel al limbii ca înveliș al gândirii sau, în sens mai larg, definiție a stilului); 2 – după elementele pe care le întrebuințează ca să înfrumusețeze scrierea sa (accepțiune clar retorică, vizibilă în conceptele-cheie ale tuturor retoricilor românești) și 3 – după talentul și profesia autorului. La Heliade găsim, de asemenea, efortul unei înțelegeri mai nuanțate a stilului, cu rădăcini, probabil, în propria sa experiență creatoare. Se constată însă că din nou perspectiva retorică barează drumul unei înțelegeri moderne a meșteșugului literar. Ea apasă însă nu numai asupra lui Heliade; dacă, în general, el nu obosește să recomande, în manieră clasicistă, măsura în împodobirea stilului, principii fundamentale pe care le vor sfida

⁹*Op. cit.*, p. 37.

modernii, lecția sa despre „ceea ce retorii numesc stil sublim sau înalt”¹⁰ este, iarăși, o concepție romantică, întrucât, ca stare a sufletului, „sublimul nu atâră de meșteșug”¹¹. Heliade întocmește un adevărat inventar de teme romantice pe care începuse să le cultive și poezia românească din care amintim: un munte trufaș sau un turn măreț și o râpă fioroasă; zgomotul tunetelor, mugetul valurilor unei mări în vijelie, trosnetul cel vânjos al unei cascade; din faptele omenești singurătatea, tăcerea; apoi un cimitir etc.

Există deci un sublim în ceea ce estetica numește frumosul natural, și un altul „sentimental”. Se observă și faptul că temele romantice sunt introduse chiar prin această poartă a retoricii, care se află într-o deschidere progresivă. În Occident, romantismul se afirmă tocmai prin intermediul tiparelor retorice. Pătrunderea acestor teme este susținută, într-un scop pur stilistic: realizarea stilului sublim. Se oferă astfel contemporanilor impulsul unor creații exemplare care, prin formă, duc către ideea de meșteșug, iar prin conținut, către o tematică nouă.

Conform precizărilor pe care Heliade le aduce conceptului de stil, „stilul este chipul sau felul alcătuirii ce întrebuițează cineva în scriere”¹².

Pornind de la sensul etimologic al cuvintelor *facere* și *creație*, el are intuiția poeticului ca o categorie estetică generală și nu aparținând doar literaturii. Heliade a tratat problemele generale ale stilului, neabordând detaliile tehnice ale acestuia, care vor apărea în retoricele românești uneori foarte pe larg prezentate. Ele pot fi considerate un cadru valabil pentru retorica în cadrul căreia Heliade gândea problemele literare ca probleme ale expresiei.

¹⁰*Op. cit.*, p. 31.

¹¹*Op. cit.*, p. 30.

¹²*Op. cit.*, p. 38.

În concepția lui Heliade, cultivarea limbii constituie unul din principiile retoricii. Claritatea, precizia, proprietatea, corectitudinea, armonia, cu alte cuvinte – calitățile stilului – trebuie să fie, în general, calitățile de bază ale exprimării literare. De asemenea, există și o estetică a limbii comune, ca instrument cultivat de comunicare, pe care Heliade o are în vedere, și care trebuie să se bazeze pe aceleași calități de mai sus. Mai mult chiar, ele trebuie să funcționeze și în modul însuși de a îmbogăți și selecta vocabularul și în acela al regularizării formelor gramaticale. Actele normative ale epocii constituie un mobil teoretic profund, crescând dintr-un raționalism tipic retoric, în acord însă cu noțiunea de mai târziu de limbă literară. Ideile despre vorbirea cultivată, ca produs al aspirației și al voinței umane de perfecțiune și claritate, constituie partea cea mai bună a lingvisticii clasice. În cadrul discuțiilor despre limba literară din secolul al XIX-lea, există o preocupare vizibilă pentru problemele expresiei în sensul antic al cuvântului, pe care istoricii limbii literare și cercetătorii stilului au avut-o mereu în vedere.

Heliade este un reprezentant important al acestei stilistici care se dovedește un veritabil filtru organizator al ideilor și nevoilor unei întregi epoci aflate în plin proces de transformare lingvistică și literară. În cadrul acestei stilistici începătoare de tip retoric se realizează și cea dintâi împreunare între problemele limbii și cele ale literaturii române, adică o simbioză pe care se va clădi stilistica modernă. Retorica înseamnă nu numai cultivarea interesului pentru antichitatea greco-romană și valorile ei și, prin extensie, pentru literatura universală, ci și un prilej de a reflecta sistematic asupra unor probleme de bază ale limbilor și culturilor naționale: această din urmă trăsătură explică și longevitatea retoricii. Prin lucrările lui Heliade

Rădulescu, direcția retorică nu numai că se amplifică, ci se și specializează, prin separarea problemelor privind stilul, de celelalte obiective ale retoricii. Astfel, în tot secolul al XIX-lea, la noi apar, pe lângă tratate de retorică, lucrări de poetică și stilistică, a căror descoperire ne pune în legătură cu această amplă direcție culturală în care își are originea nu numai teoria, ci și critica literară.

Bibliografie

1. Auerbach, E., *Mimesis* (trad.), București, Editura pentru Literatură, 1967.
2. Heliade Rădulescu, I., *Opere*, tomul II, București, Editura Fundațiilor, 1943.
3. Ivașcu, G., *Din istoria teoriei și a criticii literare românești (1812-1866)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967.
4. Marino, A., *Ilumiștii români și problemele cultivării limbii*, în „Limba română”, 1964, 5.
5. Marino, A., *Ilumiștii români și idealul „luminării”*, în „Limba română”, 1965, 3.
6. Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

CONSIDÉRATIONS SUR LA STYLISTIQUE EN ROUMANIE DU XIX-E SIÈCLE

Résumé

Par sa contribution à l'évolution de la stylistique dans la littérature roumaine du XIXe siècle, Ion Heliade Rădulescu représente la figure centrale au cadre du déroulement de ce processus. Les observations de sa grammaire pratique et celles consacrées au style des leçons tenues à l'École Philharmonique, désignent Heliade comme continuateur d'une tradition plus ancienne dans la culture roumaine, initiateur de l'époque moderne dans

notre littérature, réintroduisant des certaines catégories théoriques d'une circulation bimillénaire, organisées autour du concept de style. La diversité des sources utilisées par Heliade situe ce concept sur une base large, classique et romantique, dans un assemblage réalisant un véritable équilibre, qui tend vers l'inscription dans un espace, au-delà des écoles et des courants. Heliade recourt, aussi, à des riches exemplifications avec du matériel biblique, ce qui affecte la pureté de la classification en genres et styles de l'antiquité gréco-latine.